

B. Hooghwerff

Niet sterven maar leven

GETUIGENISSEN VAN GODS KINDEREN
IN DE TWEDE WERELDOORLOG

© 2020 Den Hertog B.V., Houten
ISBN 978 90 331 3026 7
www.uitgeverijdenhertog.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal, elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Woord vooraf	11
1. ‘Het oordeel Gods is ons niet onvoorziens overvallen.’ Mientje Vrijdag (1884-1943) uit Rijssen over het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog	13
2. ‘Er is geen ruitje gebroken hoor.’ Cornelia de Vries (1876-1947) over het bombardement op Rotterdam	36
3. ‘Hier sta ik, ik kan niet anders, God helpe mij.’ Familie Van Bochove in de oorlogsjaren	44
4. ‘Ik zal door ’s vijands zwaard niet sterven’ Ds. J. Kars (1903-1942) stierf voor het vuurpeloton	56
5. ‘Bastiana, die sigaar rook ik op!’ Alexander Rippe, een bekeerde Jood, kwam terug uit Wester- bork	67
6. ‘Ik geloof dat er nog velen uit gevangenen en slagvelden naar Boven zullen gaan.’ Adriana den Hartog-van den Heuvel (1885-1953) uit Schiedam over de oorlogsslachtoffers	78
7. ‘Hoe zouden wij een lied des Heeren zingen in een vreemd land?’ Voorgangers uit de gemeenten rond ds. J. H. Bogaard over de Duitse overheersing	103
8. ‘Geen verootmoediging wordt er bijna gevonden’ Jansje Fortuin (1880-1960) uit Strijensas over de oorlogsom- standigheden en de bevrijding	127

9.	‘Door ’s Hoogsten arm ’t geweld onttoegen’	142
	Ouderling J. van Beveren (1893-1979) uit Den Haag over de ‘kennelijke bewaring des Heeren’	
10.	‘Door de bommen getroffen, maar met dat onderscheid, dat zijn ziel aanlanden mocht in een goede haven.’	150
	Cornelia van den Hoek (1880-1953) uit Sommelsdijk over ds. M. Heikoop	
	Noten	164

WOORD VOORAF

Dit jaar herdenken we 75 jaar Bevrijding. Zoals gebruikelijk bij een herdenkingsjaar, zullen er opnieuw diverse boeken verschijnen over de Tweede Wereldoorlog. Ook Uitgeverij Den Hertog wilde graag in 2020 enkele publicaties rond dit thema in haar fonds opnemen.

Vijf jaar geleden verscheen het boek *Een dominee voor het vuurpeloton. Uit het leven van ds. J. Kars (1903-1942)*. Na verschijning van dit boek ontving ik nog diverse waardevolle aanvullingen, die een hoofdstuk zouden kunnen vormen voor een nieuw boek over de Tweede Wereldoorlog. Uitgeverij Den Hertog vroeg me of ik mogelijk meer materiaal zou kunnen vinden over de ervaringen van Gods kinderen tijdens de oorlog. Zowel uit eigen archief als uit diverse publicaties die inmiddels al (lange tijd) uitverkocht zijn, kon waardevol materiaal worden opgediept voor dit boek. Uiteindelijk kwam er nog zo veel tevoorschijn, dat we een selectie moesten maken.

In dit Woord vooraf wil ik graag iedereen bedanken die op enigerlei wijze een bijdrage leverde aan de totstandkoming van dit boek. Bijvoorbeeld door het ter beschikking stellen van aanvullende informatie, brieven en fotomateriaal. Een bijzonder waardevolle bron vormden de brieven van Adriana den Hartog-van den Heuvel uit Schiedam. De heer C.D. Hoo-gendijk stuurde me enkele brieven van haar uit de oorlogstijd. Na wat speurwerk kwam ik in contact met een kleindochter, die een groot aantal brieven van haar oma ter beschikking stelde. Het merendeel van deze brieven dateert uit de oorlogsjaren en bevat unieke ooggetuigenverslagen van diverse ingrijpende gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog. Ook de heer C.A. de Waard leverde waardevol briefmateriaal aan, geschreven door zijn vader, (de latere ds.) A. de Waard, tijdens zijn verblijf in Duitsland.

Bij de samenstelling van dit boek viel mij een aantal zaken op, die ik graag in dit Woord vooraf wil delen.

Al de in dit boek beschreven personen zagen de oorlog als een oordeel van God over Kerk, land en volk. Bewust gebruik ik die volgorde. Heel treffend vond ik bijvoorbeeld hoe Mientje Vrijdag zich niet boven land en volk verheft, maar zichzelf de ‘allerschuldigste’ noemt. Hier vinden

we iets terug van de gestalte van bijvoorbeeld Ezra en Daniël: ‘Wij hebben gezondigd, en hebben onrecht gedaan, en goddelooslijk gehandeld.’ Duidelijk blijkt in dit boek de waarheid van het woord van de Prediker: ‘Enerlei wedervaart den rechtvaardige en den goddeloze.’ Beiden hebben geleden, zwaar geleden soms, onder de oorlogsomstandigheden. Er was echter wel een heel groot verschil. Voor de ‘rechtvaardigen’ die in de oorlog omkwamen, was het sterven de weg tot het leven. Anderen werden soms wonderlijk bewaard midden in het oorlogsgeweld. De Heere verliet de Zijnen niet, ook niet in de bangste omstandigheden. De titel van dit boek is dan ook een verwijzing naar Psalm 118 vers 17.

Wat ook opvalt is dat sommigen duidelijk het gruwelijke en antichristelijke karakter van het nazidom hebben ingezien, soms al heel vroeg. Enerzijds waren zij ervan overtuigd dat verootmoediging en buigen onder Gods oordelen noodzakelijk was. Anderzijds beseften zij ook dat ze zich niet mochten onderwerpen aan het goddeloze nazibewind, dat zich onder meer vergreep aan de beminden om der vaderen wil. Mensen als J. van Bochove, ds. J. Kars en anderen hebben zich actief beziggehouden met het verzet.

In dit boek komt ook naar voren hoe de Heere verschillenden van Zijn kinderen heeft voorbereid op wat er zou gaan gebeuren, soms al jaren voor het uitbreken van de oorlog. In Genesis 18 vers 17 lezen we dat de Heere zegt: ‘Zal Ik voor Abraham verbergen, wat Ik doe?’ Dat gold in zekere zin ook voor Mientje Vrijdag en anderen in dit boek beschreven personen. Er zijn er ook van Gods kinderen geweest die mochten weten dat Hitler de oorlog verliezen zou. Meerderen (onder anderen Betje Duijzer te Brakel en ouderling C. J. Schot te Tholen) werden bepaald bij Psalm 110 vers 6: ‘Hij zal verslaan dengene die het hoofd is over een groot land.’

Mientje Vrijdag mocht vanuit Gods Woord licht ontvangen over de toekomst van de Kerk. Door alles heen zou de Heere Zijn Kerk bouwen, uit Jood en heiden: ‘In Uwe trouw, zo gunstig toegezeid, zal elk geslacht, ja ’t eind der eeuwen, delen.’ Dat geeft verwachting, ook voor de Kerk in 2020.

Klaaswaal, 2 maart 2020

B. Hooghwerff

1. ‘HET OORDEEL GODS IS ONS NIET ONVOORZIENS OVERVALLEN.’

MIENTJE VRIJDAG (1884-1943) UIT RIJSSSEN OVER HET UITBREKEN
VAN DE TWEDE WERELDOORLOG

Mientje Vrijdag uit Rijssen was een vrouw die heel dicht bij de Heere leefde. Niet alleen in Rijssen, maar ook ver daarbuiten had zij vele vrienden en vriendinnen. Via briefwisseling onderhield zij contact met haar vriendenkring buiten Rijssen. Uit haar brieven blijkt dat ze geen hoge gedachten had van zichzelf. Door genade kende ze de diepe verdorvenheid van haar hart. Daardoor sprak en schreef ze niet vanuit de hoogte. Al op heel jonge leeftijd had de Heere haar getrokken. Grote weldaden had Hij haar geschonken. Met dat alles bleef ze een arme zondares in zichzelf. Op 19 juli 1913 trad ze in het huwelijk met Jan ter Haar. Ds. B. van Neerbos bevestigde hun huwelijk met Zondag 9 van de Heidelbergse Catechismus. Al na enkele maanden werd Jan ernstig ziek. Op 9 maart 1914 overleed hij op 31-jarige leeftijd.

De weduwe Ter Haar was een lastdraagster voor land, volk en kerk. Al heel lang voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog maakte de Heere haar bekend dat Hij met Zijn oordelen zou komen. Na haar overlijden schreef Bart Roest uit Scherpenzeel: ‘Lang voor de oorlogen en verwoestingen kwamen heeft zij met een Jeremia op een nacht duidelijk het grote krijgsrumoer beluisterd. Zij was dan zo ontroerd en bevende, dat zij op haar aangezicht des nachts lag te wenen. Eenmaal bepaalde de Heere haar bij Jeremia 25 van vers 15 tot het einde bijzonder, lees dit eens aandachtig. Nu vraag ik: Is dat niet vervuld? Heeft de ganse aarde, alle volkeren der aarde, niet uit deze beker gedronken? Is dit ook niet in deze grote wereldoorlog vervuld? En zal dit niet verder worden vervuld? Dan weer werd zij bepaald bij de verschrikkingen en verderfenis des Almachtigen. De hongersnood is haar in 1936 zeer krachtig bekend gemaakt. Is de honger niet op aarde geweest? In die nacht kreeg zij een verbondsbelofte van haar hemelse Vader door Christus uit Spreuken 27 vers 26 en 27: “De lammeren zullen zijn tot uw kleding, en de bokken de prijs des velds. Daartoe zult gij genoegzaamheid van geitemelk hebben

tot uw spijze, tot spijze van uw huis, en leeftocht uwer maagden.” Dit is in haar gezin vervuld.¹

De allerschuldigste

In augustus 1934 schreef Mientje Vrijdag aan L. J. Potappel te Stavenisse over wat de Heere haar had getoond met betrekking tot de komende oordelen over kerk, land en volk. ‘Voor enige jaren heb ik gedurig onderwijs gehad in dat boek van Jona. De scheepslieden wilden Jona nog wel sparen; zie maar hun roeien. Maar de Heere spaart geen vlees. Bij die twee zaken bracht ons de Heere. Bij dat roeien en ook bij de Heere, Die Jona overboord wilde hebben, opdat Hij aan Jona Zijn wonderen weer kwijt kon. Ook hoe Jona de snoodheid en bitterheid zijner zonde weer bij vernieuwing leerde kennen.’

‘... Zie nu dat werk Gods in Zijn openbaring! We schrijven dit niet omdat wij het er zo best afmaken. Ach neen, de allerschuldigste, de allereendigste, een trotse doorbrenger. Ik zou u daarvan nog iets van deze week kunnen mededelen. Neen, als straks de Kerk door de Heere in de schuld gebracht zal worden, dat heeft ons de Heere geleerd, we zullen er niet zo aan de kant bijliggen, maar als de voornaamste der zondaars er middenin. Wat was het ons tot versterking te horen hoe u de dagen en nachten doorgebracht had en hoe u de Heere bezocht had uit Daniël 12. In de eerste plaats mochten we opzien naar de Heere, Die dat nog schonk te midden van zo’n nachtelijke donkerheid en stilte, dat het vaak schijnt dat alles slaapt. En in de tweede plaats de betrekking op het werk Gods. In die weg namen we dan ook de pen op, al gevoelen we ons zeer diep onbekwaam als we van deze zaken iets zullen schrijven.’

‘Dat is bij ons aangevangen, toen de klokken luidden met de mobilisatie, toen de oorlog uitbrak.² U begrijpt, daar is geen schrijven aan. Maar we zullen er hier en daar iets van zeggen. Dadelijk bij het luiden viel krachtig in onze ziel: God slaat een gram gezicht op bozen, die Hem tegenstaan. O, dat toornige aangezicht Gods. We gingen zeer gebukt daaronder. Ik heb het in die tijd vaak bang gehad. Dan ging dat net zoals in mijn jonge jaren over mijn schuld en zonden, niet om de straf. Ik dacht toen ook niet zo zeer: hoe zal het gaan, het komt er wel soms onder op. Zo ging het toen ook. O, onze zonden, die hadden dat alles gedaan. Die bitterheid en Godonterendheid. Ik liep gedurig als een radeloos mens door het huis.

Daar heb ik weer ademtocht onder gehad, maar de schuld lag er nog.’
‘Later jaren ben ik telkens veel onderwezen uit de profetie van de profeet Jeremia en Ezechiël, en uit de Klaagliederen. Gedurig kreeg ik licht van de Heere. Zie Klaagliederen: Van de dochter Sions is al haar sieraad geweken. Dan weer: Hoe heeft de Heere de dochter Sions in Zijn toorn bewolkt. Dan werden dat alle *zaken* die we doorleefden. Gedurig was het in onze ziel: O mijn ingewand, ik heb barensweeën. Ook werd ik onderwezen uit Leviticus 26. Zeer kennelijk van vers tot vers voor 5 jaar.³ Dan weer eens: Jezus dan kwam uit, dragende de doornenkroon en het purperen kleet. En waar de Heere onderwees: Daar zou de Kerk achteraan komen. Uitkomen voor aller oog, als een gehate en van de wereld gesmade.’
‘Wat is er in onze dagen van te zien? Gij, Mijn volk, zegt de Heere, gaat uit het midden van haar en raakt het onreine niet aan. Dan weer sprak de Heere: Ik heb Mijn erfenis verlaten en de beminde Mijner ziel in de hand der vreemden gegeven. Ook: En ze omringden de legerplaats der heiligen en de geliefde stad. Gedurig ben ik er in onderwezen hoe bang het zal worden. Hoe de mens te dien dage zijn gouden en zilveren afgoden zal werpen voor de mollen en de vledermuizen.’
‘Die vrijdagmorgen vergeten we niet. De Heere onderwees: Het zou zo bang worden, dat we de afgoden, die we nu zo krampachtig vasthouden, van angst zouden wegwerpen. O, die ganse morgen almaar buigen en bukken onder de schuld. Dat uitbreiden van dezelve voor ’s Heeren aangezicht en dat wenen. Toen hebben we ’s middags gelezen Openbaring 10. Ook dat zullen we niet vergeten. Het verdere van die dag moeten we laten rusten. De tijd schiet op, de ganse dag was ik in arbeid. Van de winter ook zo. De dichter zingt: Hoe ze aanrukken met opengesperde mond, gelijk een leeuw al brullend in het rond. En o, daar zal wat kaf uitvliegen als de Heere Zijn wan in Zijn hand zal nemen om Zijn dorsvloer te doorzuiveren. Daarin heb ik van de winter ook onderwijs gehad. Hoe Judas de leidsman was dergenen die Jezus vingen. We geloofden, hoe er straks uit degenen die nu meelopen met de Kerk, zullen opstaan om haar te verraden en over te leveren.’⁴

Een aanstaand wereldgericht

In de tweede helft van de jaren dertig schreef Mientje Vrijdag in haar brieven heel regelmatig over de oordelen die aanstaande waren. Bijvoorbeeld

op 17 januari 1935 aan Bart Roest en zijn vrouw: ‘Och, zegt de profeet, dat mijn hoofd water ware en mijn oog een springader van tranen. Geloofden we toch dadelijk, dat de Heere de zonden niet ongestraft laat en over Zijn kinderen Zijn Vaderlijke tuchtroede niet inhoudt. O, wat zal het straks zeer doen, daar zal wat gekropen en geweend worden. Nu de bidplaatsen zo eenzaam en verlaten, maar straks de grote nood.’

‘Ze omringden de legerplaats der heiligen, de geliefde stad. Straks achter die grote Kruisdrager aan. Jezus dan kwam uit met een doornenkroon. Ook is er binnen in ons iets dat zeer verlangt. Och, dat Israëls verlossing uit Sion kwame, om de kinderen van Levi te reinigen. Wat zullen de mirtjes dan weer rieken. Hij zal in de laagte brengen. Dan zullen de gouden en zilveren afgoden weggeworpen worden, zoals de Heere mij al voor tijden toonde. En de ganse aarde zal uit de beker van Gods toorn drinken, koninkrijk na koninkrijk. Het is een aanstaand wereldgericht.’

‘Ds. Fraanje en ds. Verhagen hebben beiden dierbaar gesproken op de begrafenis van onze geliefde broeder Baan.⁵ O, wat vallen de stutten van ons land weg. Nu moet ik wel eindigen. Het zal niet lang meer duren, mijn Vader telt de uren. In de grootste nood kreeg ik woensdagmorgen: Ik steun op God, mijn Toeverlaat, dies heb ik niets te vrezen. Ik mocht gesterkt opstaan en naar Gods huis gaan. O, die grote steun in Christus.’⁶

Op nieuwjaarsdag 1936 schreef Mientje aan Roest en zijn vrouw dat ze mocht geloven dat de Heere in de bangste tijden toch nog met Zijn Geest zou werken. ‘Zaterdagavond gaf de Heere licht in mijn ziel over de ernst der tijden en de zware oordelen Gods. Maar o, we deden niets dan roepen: Heere, nu is de nood zo groot en nu heeft de ganse kerk geen nood, o mocht U ons tezamen in de nood brengen. Het zal zo bang op aarde worden. Maar zolang de verloren zoon de zwijnendraf nog niet geweigerd werd, stond hij nog niet op en beleed zijn schuld niet. Ik riep maar: Volk, lieve volk, hoe lang zullen wij het nog volhouden? O, die bittere zielesmart. Maar daar beloofde de Heere, dat Hij over het huis van David en over de inwoners van Jeruzalem zou uitstorten dien Geest der genade en der gebeden. O, dat deed ons weer lopen met des Heeren beloften naar de Heere. Ja, we mochten dit geloven, dat de Heere op Zijn tijd, in de bangste tijden, dit doen zal. O neen, het zal wel niet makkelijk voor ons worden, maar het ligt zo in onze ziel: Want God was aan mijn

Mientje ter Haar-Vrijdag.

zij; Hij ondersteunde mij, in 't leed dat mij genaakte.⁷

Diezelfde dag schreef ze in een brief aan haar zielsvriendin Aaltje Smelt te Vriezenveen: 'Wat staat er voor onze deur? O land, land, land, hoort des Heeren Woord! O Aaltje, dat dat rijk bevoorrechte Nederland nu zo driest God tergt, de zegeningen vertreedt en God ermede in het aangezicht slaat. Ik zal er niet over uitweiden welk een heilig beven onze ziele telkens vervult.'⁸

Begin februari 1936 beloofde de Heere aan Mientje dat Hij over haar zou waken. Ze lag 's nachts wakker en kreeg werkzaamheden, 'gebukt en gebogen onder de zware oordelen'. Daaronder zuchtte ze 'met een heilig beven onder de tuchtroede'. 'Daar kwam de Heere ons zeer zoet te bemoedigen en aan te spreken: Uwe ziel zal Hij bewaren. O, dat gelovig zich verlaten op Hem.'⁹

In de loop van 1936 wees ze meerdere keren op de komende gerichten. 'O Aaltje, 't is zo bang op aarde en het wordt zeer bang. Als de wolken vol geworden zijn, storten ze plasregens uit op de aarde' (18 juni 1936).¹⁰ Op 28 oktober 1936 aan L.J. Potappel en J.W. Slager te Stavenisse: 'Verder zien we niet anders dan het rechtvaardig oordeel des Heeren over ons nog rijper en nog zwaarder worden. Zie, hoe hoog de zonde van Sodom

klom. Bij ons niets minder, ons hart beeft gedurig. Arm land en volk! En wil dit volk niet bukken voor Mij, 't wordt ras verteerd. Een slapende, diep slapende kerk. Ik denk gedurig aan wat u schreef: Sion een ruïne geworden. Maar ach, er wordt niet luide geroepen op de berg van Gods heiligheid. De wachters stom, ze kunnen niet bassen. Wat zullen wij het bang krijgen. Doch gij mijn ziel, hoor het geluid der bazuin en het krijgsgeschrei, enz.¹¹

‘O aanbiddelijk Opperwezen, dat alleen doet het hoofd nog boven water houden, te midden van de werelddoorden en grote Godsgerichten waar we onder leven en die voorzeker nog zwaarder zullen worden. Zie de plagen in Egypte. Farao verstokte zijn hart en de Heere ging door, de plagen werden zwaarder. Wij vrezen veel in deze, ook voor ons arm Nederland en ach, het allerergst is, het oordeel is begonnen van Gods huis, waar zal nu het einde zijn?’ (12 december 1936 aan Aaltje Smelt).¹²

Nog uitstel

Het was voor Mientje een wonder dat de Heere in Zijn lankmoedigheid nog uitstel gaf. Zo schreef ze op 31 mei 1937 aan Aaltje Smelt: ‘Nog samen gedragen in de gehengen van Gods lankmoedigheid en nog is het volle oordeel niet uitgestort. O wat moest ons die verdraagzaamheid en lankmoedigheid verwonderen! Met vele lankmoedigheid verdragende de vaten des toorns. Maar ach, Aaltje, de tekenen wijzen ons er op, telkens horen we nog dat er maar van 's Heeren lievelingen worden thuisgehaald. Weggenomen voor de dag des kwaads. En ach, nu zijn we in zulk een diepe slaap, en wie neemt het ter harte?’

‘... O Aaltje, wat wordt het toch ledig op aarde! De rechtvaardigen rusten op hun slaapsteden, en wij? O, hoe zal het ons straks gaan? Wij hebben daar enige dagen en nachten veel arbeid onder gehad, ook gevraagd hoe we ons te gedragen hebben en wat we toch doen moesten. De Heere antwoordde ons: Volhard in de gebeden. Waarop we vroegen of de Heere ons bidden leren wilde. Daarop 's nachts in de slaap wonderlijk in de schuld gevallen en van de Heere bidden geleerd, het volle oordeel ontmoet. Aaltje, eerst stond ik nog de majesteit, de vreselijkheid en de ontzaggenlijkheid te aanschouwen, maar toen het dichterbij kwam, viel ik plat op de grond. O, ik zal het nooit vergeten dat heilig beven, God te heiligen en te rechtvaardigen. Toen we 's morgens ontwaakten sprak de